

K POJMOM *HOMO ARCHITECTUS A DEUS ARCHITECTUS*

O možnosti názvu jednej miniatúry z *Bible Moralisée*

MARIAN ZERVAN, Katedra dejín a teórie umenia, FF TU, Trnava
VRATISLAV ZERVAN, Katedra všeobecných dejín, FiF UK, Bratislava

ZERVAN, M. – ZERVAN, V.: *Homo architectus and Deus architectus: On the Possible Name of One Miniature in Bible Moralisee*
FILOZOFIA 65, 2010, No 8, p. 770

The paper is a partial result of an iconographic research of the iconographies of an artist and an architect, motivated by the miniature *The God Creator* in the *Bible Moralisee* manuscript. In ancient and biblical sources the authors examined the legibility of these terms in order to give evidence that *deus architectus* and *sapiens architectus* have been invented and used before the manuscript was compiled. The textual researches show, that in the term *deus architectus* the meanings of the words *architect* and *architecture*, indicating the whole of building practice, intertwined probably with the meanings related to the God Creator. The practice of an architect could therefore represent the act of Creation, and vice versa, the act of Creation could uplift the practice of architecture.

Keywords: Architect – Architecture – Deus architectus – Sapiens architectus

Relatívne často spomínaný obraz, nachádzajúci sa v jednom z najstarších vydání *Bible Moralisée* [27], ktorý zobrazuje postavu Boha s kružidlom, tvoriaceho svet podľa starozákonnej *Genezis*, je od 19. storočia podnes uvádzaný pod viacerými nejednoznačnými názvami. V umenovednej literatúre prevláda označenie *deus artifex* a *deus architectus* ([5], 167, obr. 2; [18]; [19], 46 – 47; [34], 132; [55], 36 a n.; [60], 138; [62], 155); kritické stanovisko zaujímajú autori ([38], 7 – 32; [57], 7), v publikáciách z dejín vedy, kultúry a filozofie je frekventovaný názov *deus geometra, protogeometer* ([29], 405 – 409; [43], 218 – 219; [44], 1 – 42; [63], 535 a n.). Ani jedno z týchto pomenovaní nevyplýva z textu uvedeného rukopisu. *Deus artifex, architectus, geometra* sú napriek tomu zaužívané, keďže vychádzajú z prameňov, ktoré sa dostali do výberov a antológií (napr. [13], *passim*) a dnes tvoria relatívne uzavreté a ďalej nepreverené celky, sugerujúce opakované myšlienkové schémy.

Táto štúdia je čiastkovým výsledkom výskumu ikonografie umelca a architekta v dejinách a zameriava sa na preverovanie jedného z uvedených pomenovaní – *deus architectus*. Pod preverovaním máme na mysli návrat k výskumu prameňov a na jeho základe rozlíšenie myšlienkových tradícií, ktoré by mohli potvrdiť problematizovaný názov *deus architectus*. Len stručne naznačíme, aké dôsledky by prípadné potvrdenie mohlo prinášať. Sústredíme sa na dva okruhy, ktoré s vybraným pomenovaním súvisia. Prvý sa dotýka pomenovania *architekt* vo všeobecnosti a preferuje hľadisko charakteristík profesie. V dru-

hom sa budeme venovať výskumu kontextov, v ktorých sa pomenovanie *deus architectus* a jeho obdoby vyskytujú. Predpokladáme, že pri utváraní významov tohto názvu došlo k prekriženiu oboch okruhov, čo spätne ovplyvnilo tak pojem *architekta*, ako aj pomenovanie *deus architectus*. Opierame sa predovšetkým o biblické, teologické, liturgické, encyklopedické a filozofické spisy od staroveku po stredovek, obdobia rokov 1212/1215 – 1225 ([27], 7; [38], 8), v ktorom zrejme vznikol tento rukopis.

V rámci prvého okruhu možno evidovať jednu z prvých zmienok o *architektovi* v Herodotovej *Histórii*. Slovo ἀρχιτέκτων sa objavuje v súvislosti s významnými stavbami obyvateľov Samu, ktoré vzbudili Herodotovu pozornosť. Hlbšiu analýzu slova ani profesijného postavenia však Herodotos neprináša, hoci sám fakt, že tento historik vybral významné stavby a spomína meno, ku ktorému priradzuje tento termín, signalizuje, že v tomto období ide už o zaužívaný pojem.¹

Významovú analýzu slova ἀρχιτέκτων registrujeme prvýkrát u Platóna v dialógu *Štátnik*. Platón ho označuje zrejme aj v súvislosti s etymológiou ako človeka, ktorý nevykonáva remeselnícku prácu, ale je to predstavený remeselníkov. V nadväznosti na to zaraďuje jeho činnosť medzi teoretické vedenie spojené s matematikou, ktoré ďalej člení podľa funkcie na posudzujúce a prikazujúce.² V dialógu *Filebos* sa Platón vracia znovu k vymedzeniu profesie architekta, hoci nepoužíva slovo ἀρχιτέκτων, ale substantívum τεκτονική. Z kontextu je zrejmé, že nemyslí len na tesárstvo v užšom slova zmysle, ale v širšom zmysle na stavbu domov a lodí, ktorú považuje za umenie vyššieho stupňa, než je väčšina iných vedných odborov.³ V diele *Metafyzika* sa Aristoteles prihlasuje k Platónovým analýzám. V súvislosti s rozdelením vied na teoretické, praktické a poietické sa objavuje aj pojem ἀρχιτέκτων vo význame vedúci, ktorý sa kladie do opozície k pojmu χειροτεχνής. Je zrejmé, že slovom ἀρχιτέκτων Aristoteles nepomenúva špecialistu, ale každého, kto pozná príčiny toho, čo robí, v akomkoľvek odbore. Rozširuje teda rozsah pojmu ἀρχιτέκτων.⁴ Navyše ho okrem kontextu klasifikácie vied situuje v spise *Politika* aj do spoločensko-politického kontextu vzťahov pána a otroka.⁵ Viacerí rímski autori sa pokúšajú vyrovnáť s nejasným definovaním architektúry a architekta rôznymi klasifikačnými stratégiami. Cicero ešte pred etablovaním komplexu slobodných umení začleňuje architektúru medzi *ars honesta*.⁶ Quintiliánus naopak hovorí o architektúre v rámci kontextu

¹ ([35] 3, 60): ἀρχιτέκτων δὲ τοῦ ὀρύγματος τούτου ἐγένετο Μεγαρεὺς Εὐπαλίνοσ Ναστρόφου.

² ([7] vol. I, 259e a n.): Καὶ γὰρ ἀρχιτέκτων γε πᾶς οὐκ αὐτὸς ἐργατικὸς ἀλλ' ἐργατῶν ἄρχων.

³ ([7] vol. II, 56b):b): Τεκτονικὴν δὲ γε οἶμαι πλείστοις μέτροις τε καὶ ὀργάνοις χρωμένην τὰ πολλὰν ἀκρίβειαν αὐτῇ πορίζοντα τεχνικωτέραν τῶν πολλῶν ἐπιστημῶν παρέχεται.

⁴ ([54] 981b): ὁ μὲν ἔμπειρος τῶν ὁποιοῦν ἔχόντων αἰσθησὶν εἶναι δοκεῖ σοφώτερος, ὁ δὲ τεχνίτης τῶν ἔμπειρων, χειροτέχου δὲ ἀρχιτέκτων, αἱ δὲ θεωρητικαὶ τῶν ποιητικῶν μᾶλλον; poronhaj *Politika* 1282a ἰατρὸς δ' ὅ τε δημιουργὰς καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς καὶ τρίτος ὁ πεπαιδευμένος περὶ τὴν τέχνην.

⁵ ([53] 1253b): οὐδὲν ἂν ἔδει οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑπηρετῶν οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων.

⁶ ([2] lib. 1, cap. 42, par. 151, pag. 52): Quibus autem artibus aut prudentia maior inest aut non mediocris utilitas quaeritur ut medicina ut architectura ut doctrina rerum honestarum eae sunt iis quorum ordini conueniunt honestae.

tu *artes minores*.⁷ Vitruvius v jedinom antickom zachovanom kompéndiu o architektúre chápe túto disciplínu ako spojenie *ratiocinatio* a *fabrica* a architekta raz ako človeka zbehlého vo viacerých odboroch bez vlastnej špecializácie,⁸ inokedy zblízuje jeho profiláciu s geometriou.⁹ Patristika pokračuje Augustínom v platónsko-aristotelovskej tradícii. V súvislosti s vedami a rozlíšením rozumného a rozumového uvádza architekta ako človeka schopného využívať rozum a objavovať rozumné pomery, ktoré zakladajú krásu.¹⁰ Augustín zároveň hovorí o *ars architectonica*, ktoré charakterizuje okrem iného ako výstavbu budov.¹¹ Izidor zo Sevilly, ktorý už pracuje s komplexom siedmich slobodných umení, architektúru v tomto rámci nespomína. Napriek tomu sa v jeho diele objavuje definícia architekta, ktorá rezonovala v stredoveku. Z tejto definície môžeme usudzovať, že architektúru k siedmim slobodným umeniam nezaraďoval, keďže architekta považoval za murára, ktorý kladie základy. Tento dištinktívny znak sám Izidor vysvetľuje odkazom na pojem *sapiens architectus*.¹² Značná časť jeho diela je venovaná stavbám, ktoré chápe v zmysle trojprincípoveho vymedzenia Vitruvia. V jeho úvahach o architektúre sa tak spája biblická tradícia s antickou. Podľa modelu siedmich slobodných umení sa pokúsil Hugo zo sv. Viktora kanonizovať systém siedmich mechanických umení, medzi ktoré zaraďoval *lanificium, armaturam, nauigationem, agriculturam, uenationem, medicinam, theatricam*.¹³ Súčasťou množiny významov *armatura* je aj *architectonica*, ktorej zástupcovia sú murári a tesári.¹⁴ Architektúra ako každé umenie je i poznaním, ale predovšetkým sa realizuje

⁷ ([6] lib. 2, cap. 21, par. 8, pag. 124): Sed neque infinita est, etiamsi est multiplex, et aliae quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut architectonice (namque ea in omnibus, quae sunt aedificio utilia, versatur) et caelatura, quae auro, argento, aere, ferro opera efficit.

⁸ ([30] lib. 1, cap. 1, par. 13): Non enim debet nec potest esse architectus grammaticus, uti fuerat Aristarchus, sed non agrammatus, nec musicus ut Aristoxenus, sed non amusus, nec pictor ut Apelles, sed graphidos non inperitus, nec plastes quemadmodum Myron seu Polyclitus, sed rationis plasticae non ignarus, nec denuo medicus ut Hippocrates, sed non aniatrologetus, nec in ceteris doctrinis singulariter excellens, sed in is non inperitus.

⁹ ([30] lib. 1, cap. 1, par. 4): Geometria autem plura praesidia praestat architecturae; et primum ex euthygrammis circini tradit usum <regulae que>, e quo maxime facilius aedificiorum in areis expediuntur descriptiones normarum que et librationum et linearum directiones.

¹⁰ ([22] lib. 2, cap. 11): Unde ipsi architecti iam suo uerbo rationem istam uocant et partes discorditer conlocatas dicunt non habere rationem.

¹¹ ([17] lib. 2, Quaest. Exodi, quaestio 169): Sane nouo more hic ars architectonica perhibetur opificum ex auro et argento et quocumque metallo, cum illa dici soleat architectonica, quae pertinet ad fabricas aedificiorum. Zdá sa, že tento termín zavádza už M. Cetijs Faventinus v *Liber Artis Architectonicae* ([10], 64).

¹² ([36] Lib. 19, cap. 8, par. 1): Architecti autem caementarii sunt, qui disponunt in fundamentis. K pojmu *sapiens architectus* sa vrátíme nižšie.

¹³ Porovnaj *Vita Bernwardi episcopi Hildesheimensis auctore Thangmaro* z prvej polovice 11. stor. In: ([47], 758): Et quamquam vivacissimo igne animi in omni liberali scientia deflagraret, nichilominus tamen in levioribus artibus, quas mechanicas vocant, studium impertivit. In scribendo vero adprime enituit, picturam etiam limatè exercuit, fabrili quoque scientia et arte clusoria omnique structura mirifice excelluit, ut in plerisque aedificiis, quae pompatico decore composuit, post quoque claruit.

¹⁴ ([8] lib. 2, cap. XXII, pag. 40): Secunda est armatura. arma aliquando quolibet instrumenta dicuntur, sicut dicimus arma belli, arma nauis, id est instrumenta belli et nauis. ceterum proprie arma sunt

v hmote a vzniká činnosťou.¹⁵ Hugo takto sumarizuje názory Platóna a Aristotela, pričom niektoré zo záverov týkajúcich sa architektúry sú sprostredkované Vitruviom.¹⁶ Na základe stručného rozboru vybraných textov od 5. stor. pr. Kr. po 12. storočie sa ukázalo, že slovo *architekt* sa používalo vo viacerých významoch. Označovalo buď vedúceho/predstaveného v akejkoľvek ľudskej činnosti, alebo človeka poznajúceho príčiny v ľubovoľnom odbore, príp. remeselníka/staviteľa, ovládajúceho matematiku, geometriu či kladúceho základy, alebo odborníka, ktorý má ovládať množstvo vied a zručností, no zároveň nemusí byť v nich špecialistom, a napokon remeselníka, ktorý realizuje dielo v materiáli. Okrem pojmu *architekt* v latinskom a gréckom znení sa v textoch objavujú aj alternatívne pomenovania, z ktorých viacerí autori na základe kontextov usudzujú, že ide o architekta alebo architektúru ([9], 47 – 52; [14], 292; [37], 50 – 54; [48], 549 – 562). Ani architektúra nemala v sústave odborov svoje stále miesto. Bola zaradovaná medzi *artes*, ale väčšinou bola klasifikovaná ako nižšie alebo mechanické umenie. Ale vyskytli sa aj pokusy rozšíriť protokánon siedmich slobodných umení o medicínu a architektúru, no tieto zostali v stredoveku zrejme nepovšimnuté ([52], 352 – 402). Vitruvius videl v architektúre tak teóriu, ako aj praktické činnosti. Stredovek však až do začiatku 12. storočia preberal skôr jeho praktické návody ([56], 42 – 60). Základy možného povýšenia architekta a architektúry však boli položené a odvodzovali sa z dvoch okolností: Prvou bola znalosť geometrie, ktorá celý stredovek v sebe niesla konotácie Božskej geometrie, a druhou bolo chápanie architekta ako človeka, ktorý pozná príčiny, a preto má oprávnenie riadiť a prikazovať. Symptomatické napriek tomu je to, že prevládajúcou súvislosťou výkladu v textoch tohto okruhu bola ľudská činnosť a ľudské schopnosti a spôsobom výkladu klasifikácia ľudských činností a schopností ([24], 95 – 149; [39], 315 – 342; [46], 15 – 31).

Pri výskume výskytu pojmu *deus architectus* či *architectus deus*, čo tvorí jadro nášho druhého okruhu, treba vziať do úvahy, že boh/Boh – architekt sa explicitne alebo implicitne objavuje v antickej a biblickej tradícii. Je zrejme, že nemusí ísť vždy o toho istého boha/Boha, hoci vzťahy medzi nimi sú hodné povšimnutia. To isté platí aj o starozákonn-

quibus tegimur, ut scutum, thorax, galea, uel quibus percutimus, ut gladius, bipennis, sarisa. tela autem sunt quibus iaculari possumus, ut hasta, sagitta. dicta autem arma ab armo, id est brachio, quia brachium muniunt quod ictibus opponere solemus. tela autem dicuntur a Greco telon, id est longum, eo quod longa sint huiusmodi, unde et protelare, id est prolongare dicitur. armatura igitur quasi instrumentalis scientia dicitur, non tantum ideo quod instrumentis operando utatur, quantum quod de preiacenti alicuius masse materia aliquod, ut ita dicam, instrumentum efficiat. ad hanc omnis materia lapidum, lignorum, metallorum, harenarum argillarum pertinet. hec duas habet species, architectonicam et fabrillem. architectonica diuiditur in cementariam, que ad latomos et cementarios, et in carpentariam, que ad carpentarios et tignarios pertinet, alios que huiusmodi utriusque artifices, in dolabris et securibus, lima et assiculo, serra et terebro, runcinis, artauis, trulla, examussi, polientes, dolantes, sculpentis, limantes, scalpentis, compingentes, linientes in qualibet materia, luto, latere, lapide, ligno, osse, sabulo, calce, gypso, et si qua sunt similia operantium.

¹⁵ ([8] lib. 2, pag. 24, 7): Uel ars dici potest, quod fit in subiecta materia et explicatur per operationem, ut architectura.

¹⁶ ([8] lib. 3, pag. 50, 19): Vitruuius quoque De architectura, Palladius De agricultura.

o starozákonnom a novozákonnom Bohu, prinajmenšom v tom zmysle, že novozákonný Boh je na rozdiel od starozákonného trojjediný. To spôsobuje, že boh/Boh – architekt sa opisuje pomocou viacerých označení alebo obrazných pomenovaní, ktoré treba identifikovať a oddiferencovať. Nie celkom obvyklým kontextom výskytu v antickej tradícii je Plautova komédia *Amfitryon*. Na označenie Jupitera používa Plautus slovné spojenie *Deorum regnator, architectus omnibus*.¹⁷ Jupiter je vnímaný ako vládca, čo je paralela k predstavenému u Platóna, a súčasne aj ako tvorca či zakladateľ všetkého/vesmíru. Cicero v súvislosti s epikurejskou kritikou Platónovho *Timaaia* používa viacero pojmov, ktoré spájajú boha a architekta.¹⁸ Na prelome letopočtu píšuci Filón takisto rozvíja Platónove myšlienky z *Timaaia*. Opisuje predstavu architekta zakladajúceho mesto, ktorý odkazuje na Platónovu predstavu tvorivosti, a tú vzápätí porovnáva s kreativitou Boha.¹⁹ Podobne postupujú Apuleius²⁰ a Lactantius, ktorý však pripodobnenie Boha ku skúsenému architektovi viaže na akt biblického stvorenia.²¹ Chalcidius, ktorý bol zdrojom poznania Platóna takmer po celý stredovek, je zrejme prvým autorom používajúcim explicitne spojenie *architectus deus*.²² To sa postupne stáva pomenovaním Boha Otca, Krista a Duchu Svätého. Rupert z Deutz u vo svojom diele vidí v sedemdnovom akte stvorenia Boha Otca

¹⁷ ([21] versus 45 (pag. 5)): Quis benefactis meus pater, Deorum regnator, architectus<t> omnibus?

¹⁸ ([50] lib. 1, par. 18): Non opificem aedificatorem que mundi Platonis de Timaeo deum; par. 19: Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo atque aedificari mundum facit; quae molitio quae ferramenta qui vectes quae machinae qui ministri tanti muneris fuerunt; quem ad modum autem oboedire et parere voluntati architecti aer ignis aqua terra potuerunt.

¹⁹ ([11] par. 17-18): ἐπειδὴν πόλις κτίζεται κατὰ πολλὴν φιλοτιμίαν βασιλέως ἢ τινος ἡγεμόνος αὐτοκράτοδς ἐξουσίας μεταποιουμένου καὶ ἅμα τὸ φρόνημα λαμπροῦ τὴν εὐτυχίαν συνεπικοσμοῦντος, παρελθὼν ἔστιν ὅτε τις τῶν ἀπὸ παιδείας ἀνὴρ ἀρχιτεκτονικός καὶ τὴν εὐκрасίαν καὶ εὐκαιρίαν τοῦ τόπου θεασάμενος διαγράφει πρῶτον ἐν ἑαυτῷ τὰ τῆς μελλούσης ἀποτελεῖσθαι πόλεως μέρη σχεδὸν ἅπαντα, ἱερὰ γυμνάσια πρυτανεία ἀγορὰς λιμένας νεωσοίκους στενωπούς, τειχῶν κατασκευάς, ἰδρύσεις οἰκιῶν καὶ δημοσίων ἄλλων οἰκοδομημάτων· εἶθ' ὥσπερ ἐν κηρῷ τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τοὺς ἐκάστων δεξάμενος τύπους ἀγαματοφορεῖ νοητὴν πόλιν, ἧς ἀνακινήσας τὰ εἶδωλα μνήμη τῇ συμφύτῳ καὶ τοὺς χαρακτῆρας ἔτι μᾶλλον ἐνσφραγισάμενος, οἷα δημιουργὸς ἀγαθός, ἀποβλέπων εἰς τὸ παράδειγμα τὴν ἐκ λίθων καὶ ξύλων ἄρχεται κατασκευάζειν, ἐκάστη τῶν ἀσωμάτων ἰδεῶν τὰς σωματικὰς ἐξομοίων οὐσίας.

²⁰ ([40] lib. 1, cap. 11, pag. 101): Patrem et architectum huius divini orbis superius ostendimus; k Platónovemu pojmu demiurgos a jeho tradícii pozri bližšie ([58], 695 a n.).

²¹ ([4] cap. 6, par. 5, pag. 22): Nam si peritus architectus cum magnum aliquod aedificium facere constituit, primo omnium cogitat quae summa perfecti aedificii futura sit, et ante emittitur quem locum leue pondus expectet, ubi magni oneris statura sit moles, quae columnarum interualla, qui aut ubi aquarum cadentium decursus et exitus et receptacula, haec, inquam, prius prouidet, ut quaecumque sunt perfectio iam operi necessaria, cum ipsis fundamentis pariter ordiatur, cur deum quisquam putet in machinandis animalibus non ante prouidisse quae ad uiuendum necessaria essent quam uitam ipsam daret?

²² ([61] pars 2, cap. 137, pag. 177): Utamque porro hanc animae potentiam a summo et intelligibili deo dicit uniuersi corporis, mundi sensilis uidelicet, animae datam, ceteras ratione carentes et occiduas animae portiones, id est appetitum sensuum localem motum quaque corpora nutriuntur totum que corpus, iussu et ordinatione architecti dei a generatis ab ipso potestatibus assignata esse mortalibus propterea ne, si haec etiam ab opifice et intelligibili deo forent, unius essent fortunae omnia immortalibus que existentibus cunctis nullo existente mortali semine claudicaret uniuersitatis perfectio, cum in exemplari, hoc est intelligibili mundo, inferioris naturae semina intelligibiliter extent.

obraz Boha – architekta a hľadá analógie v skutkoch Svätej Trojice.²³ William z Ramsey v komentári k *Piesni piesní* už označuje uvedenou formuláciou osobu Krista.²⁴ Zdá sa, že na Krista sa viaže i stredoveká liturgia beneventánskeho rítu slávnosti posvätenie chrámu, ktorá spieva alleluja *Architectus deus* ([49], XXVII; porovnaj antifónu *O summe artifex* [46], 29). Toto pomenovanie sa už v ranej dobe kresťanstva prekrížilo s výrazom *sapiens architectus*. Takto postupuje v polemike s gnostikmi Ireneus z Lyonu. Jeho *sapiens architectus* je zároveň aj *omnium fabricator* a *maximus rex*.²⁵ Iný význam nadobúda v polemike Tertuliána s Markiónom. Tertulián, ktorý cituje príslušnú pasáž Izaiáša,²⁶ ho vykladá ako obraz Ducha Svätého, ktorý buduje cirkev čiže Božie mesto.²⁷ To isté spojenie používa apoštol Pavol vo svojom liste Korint’anom, ale v úplne inom zmysle. Vzťahuje ho na svoju osobu, ktorá položila základy cirkvi. Tie sa vykladajú ako Ježiš Kristus. Popri *sapiens architectus* Pavol používa aj formuláciu *Dei aedificatio*, pod ktorou myslí na veriacich a cirkev.²⁸ Pavlov text sa stal predmetom mnohých stredovekých výkladov a komentárov, v ktorých sa pomenovanie *sapiens architectus* prenášalo aj na iných zakladateľov cirkvi/kostola, a tým aj na Boha v človeku a sprostredkovane aj na Boha – architekta ([3], 245 a n.; [12], 141 – 153; [51], 316 – 317). V Hieronymovom komentári ku knihe proroka Ezechiela je Boh – architekt opisovaný ako *verus architectus* a je stotožňovaný s Kristom. Súčasne je v tomto výklade pomenovanie *sapiens architectus* považované za imitatio *verus architectus*. Kristus ako Boh – architekt, *verus architectus* v tejto Ezechielovej vízii stavia predobraz Nebeského Jeruzalema. Jeho nástrojmi sú povraz a meracia palica. V rozmeroch mesta sa cez číselnú symboliku odkazuje na šesťdňový cyklus stvorenia.²⁹ S preneseným spojením zničenja *sapiens architectus* a Boha sa stretá-

²³ ([23] lib. 1, In Genesim I, pag. 159): At uero firmamentum una quidem et pulchra species est uerumtamen iuxta intentionem operantis unum quid totum non est quid enim intendebat ille architectus deus cum dixit: fiat firmamentum in medio aquarum et diuidat aquas ab aquis

²⁴ ([33] par. 1, p. 335, lin. 1 a n.): Come capitis sunt apostolis, qui familiaris et propinquus Christo adheserent. Hii sunt domus Dei architecti...

²⁵ ([26] lib. 2, cap. 11, par. 1, pag. 275): Et non credentes quidem quoniam is qui est super omnia Deus in his quae sunt eius uaria et dissimilia Verbo fabricauit quemadmodum ipse uoluit, cum sit omnium Fabricator, ut sapiens architectus et maximus rex...; cf. ([45], 51 a n.).

²⁶ ([16] Iz 3, 3): ... principem super quinquaginta et honorabilem vultu et consiliarium sapientem de architectis et prudentem eloquii mystici...

²⁷ ([31] lib. 3, pag. 417): Abstulit enim dominus sabaoth a iudaea et ab hierusalem inter cetera et prophetam et sapientem architectum, spiritum scilicet sanctum, qui aedificat ecclesiam, templum scilicet et domum et ciuitatem dei.

²⁸ ([16] 1 Kor 3, 9 – 10): Dei enim sumus adiutores Dei agricultura estis Dei aedificatio estis..., ut sapiens architectus fundamentum posui alius autem superaedificat unusquisque autem videat quomodo superaedificet.

²⁹ ([20] Lib. 12, cap. 40): ... stabat autem in porta, quia per ipsum ad patrem ingredimur et sine ipso ciuitatem dei intrare non possumus, ut dignos suscipiat, indignos abiciat; in porta quoque iudicium est - unde et propheta dicit: oderunt arguentes in porta, et in alio loco: non confundentur cum loquentur inimicis suis in porta - hic uir locutus est ad prophetam, in cuius manu erat funiculus et cuius erat species quasi aeris et qui calamus tenebat manu: locutus est ad hiezechielem uerus architectus - quem imitabatur paulus apostolus, dicens: quasi sapiens architectus fundamentum posui; sapientem autem uocat architectum,... ex quo

vame v parafráze Ambróziého komentára k evanjeliám sv. Lukáša od neznámeho autora, ktorý zvykne byť označovaný ako Maximus z Turína. Ambrózius, citujúc Genezis 1, 1, využíva pomenovanie *Fabricator omnium* ([1], lib. 3, lin. 16). Maximus ho nahrádza termínom *sapiens architectus caelum*. Spolu s ním na opis tej istej osoby aplikuje aj slovo *artifex*.³⁰

Možno teda rekapitulovať: Pojmy *deus architectus* alebo *architectus deus* sa používajú v antickej i biblickej tradícii explicitne od 4. stor. po Kr. až po dobu vytvorenia *Bible Moralisée*. Nejde síce o frekventované pomenovanie, ale nedá sa vylúčiť, že mohlo byť ikonografickým zdrojom pre iluminátora. Naviac sme sa pokúsili ukázať, že existuje tradícia prepájania Boha – architekta s pojmom *sapiens architectus*. Tento výraz, aj keď mnohovýznamový a vzťahiteľný v širšom rozsahu tak na apoštola Pavla, ako aj na Ducha Svätého, stredovek hojne využíval. Naše závery nevyklúčujú, že ikonografickým prameňom mohli byť aj iné pojmy, nielen v stredovekých textoch explicitne frekventovaný *deus artifex*. Naopak na *deus geometra*, ktorý sa často vyskytuje v argumentoch, možno usudzovať iba implicitne z rôznych odkazov ([44] 4 – 11). Myslitelia z okruhu školy v Chartres, ktorí sú niekedy predstavovaní ako kodifikátori pojmu a predstavy Boha – architekta s odvolaním sa na platónske filiacie, distribuujú iné pojmy, ako napr. *elegans architectus*, *deus creator* či *artifex eternus* ([25], cap. 8, pag. 839; [28], 17, 45). Na rozdiel od prvého okruhu je zrejmé, že súvislosťou výkladu všetkých pojmov z textov druhého okruhu bolo stvorenie a stvoriteľské dielo, či už to boli svet, vesmír, nebo, alebo Nebeský Jeruzalem. Používané spôsoby výkladu sú väčšinou biblické komentáre, explikácie Platónovho *Timaeia* a polemiky s heretikmi, týkajúce sa stvorenia. K prekríženiu nami sledovaných okruhov dochádza vtedy, keď sa schéma architektovej činnosti, ktorú sme naznačili, využíva na objasnenie záračného aktu stvorenia, a naopak, keď sa Božským stvorením chce vzdvihnúť a osláviť práca architekta.

V stredoveku sa horlivo diskutovalo o probléme, či možno Božské stvorenie vysvetliť prostredníctvom umeleckej tvorby, lebo v hre bolo *creatio ex nihilo*, resp. pretváranie už existujúcej látky.³¹ V takejto polemike bol pojem *artifex* skôr potláčaný, čím sa otváral

perspicuum est dominum saluatorem, qui uerus architectus est, probare lapides...; cf. ([42], 71 a n.).

³⁰ [41] sermo 13a: Ioseph ergo faber pater putabatur esse domini, nec ab hoc deus, qui uere est pater saluatoris, excluditur; nam est et ipse faber. Ipse enim artifex huius mundi machinam fabricatus est, tamquam sapiens architectus caelum sublimitate suspendit terram mole fundauit maria calculis alligauit; cf. [32], 351 – 352; v stredovekej latinčine slovo *architectus* označovalo i remeselníka – pozri [15], 241 – 242.

³¹ ([59] lib. 11, cap. 5): Quomodo autem fecisti caelum et terram et quae machina tam grandis operationis tuae? non enim sicut homo artifex formans corpus de corpore arbitrato animae ualentis imponere utcumque speciem, quam cernit in semet ipsa interno oculo – et unde hoc ualeret, nisi quia tu fecisti eam? et imponit speciem iam existenti et habenti, ut esset, ueluti terrae aut lapidi aut ligno aut auro aut id genus rerum cuilibet. et unde ista essent, nisi tu instituisses ea? tu fabro corpus, tu animum membrum imperitantem fecisti, tu materiam, unde facit aliquid, tu ingenium, quo artem capiat et uideat intus quid faciat foris, tu sensum corporis, quo interprete traiciat ab animo ad materiam id quod facit, et renuntiet animo quid factum sit, ut ille intus consulat praesidentem sibi ueritatem, an bene factum sit. te laudat haec omnia creatorum omnium.

priestor pre pojem architekta. Potvrdenie takejto hypotézy však môže priniesť len ďalšia dôsledná lektúra stredovekej teologickej a filozofickej spisby.

LITERATÚRA

- [1] ADRIAEN, M.: *Sancti Ambrosii Mediolanensis opera*. Ps. 4. Expositio evangelii secundum Lucam. Turnholti: Brepols 1957.
- [2] ATZERT, K.: *M. Tvlli Ciceronis Scripta quae manserunt omnia*. Fasc. 48. De Officiis. Lipsiae: Teubner 1963.
- [3] BINDING, G.: *Der früh- und hochmittelalterliche Bauherr als Sapiens Architectus*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1998.
- [4] BRANDT, S.: *L. Caelii Firmiani Lactanti opera omnia...*Ps. II. Fasc. I. Libri de Opificio Dei et de ira Dei. Praeae – Vindobonae: F. Tempsky 1893.
- [5] BRAUNFELS, W.: Art. Gottvater. In: Kirschbaum, E. et al.: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Zweiter Band. Rom – Freiburg – Basel – Wien: Herder 1994.
- [6] BUCHHEIT, V. – RADERMACHER, L.: *M. Fabii Qvintiliani Institvtionis Oratoriae Libri XII*. Ps. 1. Leipzig: Teubner 1971.
- [7] BURNET, J.: *Platonis opera*. Tomus I-II. Oxonii: E Typographeo Clarendoniano 1900 –1901.
- [8] BUTTIMER, CH. H.: *Hugonis de Sancto Victore Didascalicon De Studio Legendi*. Washington, DC: Cath. Univ. Press 1939.
- [9] CALLEBAT, L.: „Architecte“: Histoire d’un mot. In: *Voces*, 10 – 11, 1999 – 2000.
- [10] CAM, M. – TH.: Le lexique technique et spécialisé dans l’abrégé d’Architecture privée de M. Cetius Faventinus. In: *Voces*, 12, 2001 – 2002.
- [11] COHN, L. – WENDLAND, P.: *Philonis Alexandrini Opera Quae Supersunt*. Vol. I. Berolini: Typis et Impenis Georgii Reimeri 1896.
- [12] DIEBOLD, W. J.: The New Testament and the Visual Arts in the Carolingian Era, with special reference to the *sapiens architectus* (I Cor. 3. 10). In: Chazelle, C. – Edwards, B. van N.: *The Study of Bible in the Carolingian Era*. Turnhout: Brepols 2003.
- [13] DUBOIS, E.: *De exemplarismo divino, seu doctrina de trino ordine exemplari et de trino rerum onium ordine exemplato, in quo fundatur speculativa et practica encyclopaedia scientiarum, artium et virtutum*. Tom. I. Romae: Philippi Cuggiani 1899.
- [14] EDER, M.: The Social Status of Architects in Ancient Greece. In: Radová, I.: *Laetae Segetes Iterum*. Brno: Masarykova Univerzita 2008.
- [15] ERB, T.: Mittellateinische Handwerkerbezeichnungen. In: *Philologus*, 130, 1986, 2.
- [16] FISCHER, B. et al.: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem*. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt 1975.
- [17] FRAIPONT, J.: *Avrelii Avgvstini opera*. Ps. 5. *Qvaestionvm in Heptatevchvm Libri VII*. Turnholti: Brepols 1958.
- [18] FRIEDMAN, J. B.: The Architect’s Compass in Creation Miniatures of the Later Middle Ages. In: *Traditio*, 30, 1973.
- [19] GAUS, J.: Weltbaumeister und Architekt. Zur Ikonographie des mittelalterlichen Baumeisterbildes und seine Wirkungsgeschichte. In: Binding, G.: *Beiträge über Bauführung und Baufinanzierung im Mittelalter*. Köln: Kleikamp 1974.
- [20] GLORIE, F.: *Commentariorum in Hiezechielem Libri XIV*. Turnholti: Brepolis 1964.
- [21] GOETZ, G. – SCHOELL, F.: *T. Macci Plavti Comoediae*. I. *Amphitrvonem. Asinariam. Aululariam complectens*. Lipsiae: Teubner 1922.
- [22] GREEN, W. M.: *Sancti Avrelii Augustini Contra academicos. De beata Vita. De ordine. De magistro. De libero arbitrio*. Turnholti: Brepols 1970.

- [23] HAACKE, R.: *Ruperti Tuitiensis de sancta Trinitate et operibus eius*. Corpus Christianorum. CM 21. Turnholti: Brepols 1971.
- [24] HANNING, R. W.: „Ut enim faber...sic creator“: Divine Creation as Context for Human Creativity in the Twelfth Century. In: Davidson, C.: *Word, Picture and Spectable*. Kalamazoo: Medieval Institute Publications 1984.
- [25] HÄRING, N. M.: Alain of Lille, De Planctu Naturae. In: *Studi medievali*, roč. 19, 1978.
- [26] HARVEY, W. W.: *Sancti Irenaei episcopi Lugdunensis libros quinque Adversus Haereses*. Tom. I. Cantabrigiae: Typis Academicis 1857.
- [27] HAUSHERR, R. – STORK, H. – W.: *Bible moralisée. Codex Vindobonensis 2554 der Österreichischen Nationalbibliothek*. Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt 1999.
- [28] KARFÍKOVÁ, L.: *Thierry ze Chartres. Tractatus de sex dierum operibus. O stvoření světa*. Praha: OIKOYMENH 2000.
- [29] KOBIELUS, S.: „Deus ut artifex“ w myśli i sztukach średniowiecza. In: *Biuletyn Historii Sztuki* 1993, 4.
- [30] KROHN, F.: *Vitruvii de Architectura libri decem*. Lipsiae: Teubner 1912.
- [31] KROYMANN, E.: *Quinti Septimi Florentis Tertulliani Opera*. Ps. 1. Opera Catholica. Adversus Marcionem. Turnholti: Brepols 1954.
- [32] LAUSBERG, H.: Das Augustin-Zitat über „Joseph als Zimmermann und Gott als Architekt“ bei Gracián. In: *Romanische Forschungen*, 87, 1975, 2.
- [33] LECLERQ, J.: Les Distinctiones super Cantica de Guillaume de Ramsey. In: *Sacris Erudiri*, 10, 1958.
- [34] LEGNER, A.: *Der Artifex. Künstler im Mittelalter und ihre Selbstdarstellung. Eine illustrierte Anthologie*. Köln: Greven Verlag 2009.
- [35] LEGRAND, Ph.-E.: *Hérodote. Histoires*. Vol. 3 Paris: Les Belles Lettres 1967.
- [36] LINDSAY, W. M.: *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarvm sive originvm Libri XX*. Tomus II. Oxonii: E Typographeo Clarendoniano 1911.
- [37] LINGHOR, M.: Architectus – Überlegungen zu einem vor- und frühneuzeitlichen Berufsbild. In: *Architectura*, 35, 2005.
- [38] MARER-BANASIK, E.: The Creator with the Cosmos and a Compass: The Frontispieces of the Thirteenth-Century Moralizing Bibles. In: *The Rutgers Art Review*, 15, 1995.
- [39] MEIER, Ch.: *Labor improbus oder opus nobile?* Zur Neubewertung der Arbeit in philosophisch-theologischen Texten des 12. Jahrhunderts. In: *Frühmittelalterliche Studien*, 30, 1996.
- [40] MORESCHINI, C.: *Apuleius. De Philosophia Libri*. Stuttgart: Teubner 1991.
- [41] MUTZENBECHER, A.: *Maximi Episcopi Tauriniensis: Collectionem sermonum antiquam nonnullis sermonibus extravagantibus adiectis*. Turnholti: Brepols 1962.
- [42] NEUSS, W.: *Das Buch Ezechiel in Theologie und Kunst bis zum Ende des XII. Jahrhunderts*. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung 1912.
- [43] NICOLA, U.: *Obrazové dějiny filozofie*. Praha: Universum 2006.
- [44] OHLY, F.: Deus Geometra. Skizzen zur Geschichte einer Vorstellung von Gott. In: Kamp, N. – Wollasch, J.: *Tradition als Historische Kraft. Interdisziplinäre Forschungen zur Geschichte des frühen Mittelalters*. Berlin: De Gruyter 1982.
- [45] OSBORN, E.: *Irenaeus of Lyons*. Cambridge: Cambridge University Press 2001.
- [46] ØSTREM, E.: Deus Artifex and Homo Creator: Art Between the Human and the Divine. In: Havsteen, S. R.: *Creations. Medieval Rituals, the Arts and the Concept of Creation*. Turnhout: Brepols 2007.
- [47] PERTZ, G. H.: *Monumenta Germaniae Historica*. SS. IV. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani 1841.
- [48] PEVSNER, N.: The Term “Architect” in the Middle Ages. In: *Speculum*, 17, 1942, 4.
- [49] PLANCHART, A. E.: *Beneventanum troporum corpus I. Tropes of the proper of the Mass from Southern Italy*. Madison: A-R Editions 1994.

- [50] RACKHAM, H.: *Cicero in Twenty-eight volumes. XIX. De natura deorum. Academica*. Cambridge: Harvard University Press 1967.
- [51] REUDENBACH, B.: Säule und Apostel. Überlegungen zum Verhältnis von Architektur und architekturexegetischer Literatur im Mittelalter. In: *Frühmittelalterliche Studien*, 14, 1980.
- [52] RITSCHL, F.: *Kleine philologische Schriften*. Dritter Band: Zur Roemischen Literatur. Leipzig: Teubner 1877.
- [53] ROSS, W. D.: *Aristotelis Politica*. Oxford: Clarendon Press 1964.
- [54] ROSS, W. D.: *Aristotle's Metaphysics*. Vol. I. Oxford: Clarendon Press 1970.
- [55] RUDOLPH, C.: In the Beginning: Theories and Images of Creation in Northern Europe in the Twelfth Century. In: *Art History*, 22, 1999, 1.
- [56] SCHULER, S.: *Vitruv im Mittelalter. Die Rezeption von „De Architectura“ von der Antike bis in die frühe Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau 1999.
- [57] TACHAU, K. H.: God's Compass and Vana Curiositas: Scientific Study in the Old French Bible Moralisée. In: *The Art Bulletin*, 80, 1998, 1.
- [58] THEILER, W.: Art. Demiurgos. In: Klauser, Th. et al.: *Reallexikon für Antike und Christentum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt*. Stuttgart: Anton Hiersemann 1957.
- [59] VERHEIJEN, L.: *Sancti Augustini Confessionum Libri XII*. Turnholti: Brepols 1981.
- [60] WARNKE, M.: *Bau und Überbau. Soziologie der mittelalterlichen Architektur nach den Schriftquellen*. Frankfurt am Main 1976.
- [61] WASZINK, J. H.: *Timaeus a Calcidio Translatus Commentarioque Instructus. Plato Latinus* vol. IV. Londinii: In aedibus Instituti Warburgiani 1975.
- [62] ZAHLTEN, J.: *Creatio Mundi. Darstellungen der sechs Schöpfungstage und naturwissenschaftliches Bild im Mittelalter*. Stuttgart: Klett-Cotta 1979.
- [63] ZAITSEV, E. A.: The Meaning of Early Medieval Geometry. From Euclid and Surveyors' Manuals to Christian Philosophy. In: *Isis*, 90, 1999, No 3.

Táto štúdia vznikla v rámci výskumného projektu KEGA: K-09-003-00.

prof. PhDr. Marian Zervan, PhD.
Katedra dejín a teórie umenia FF TU
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
SR
e-mail: marian.zervan@gmail.com

Mgr. Vratislav Zervan
Katedra všeobecných dejín FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: vratislav.zervan@gmail.com